

ФОРМУВАННЯ ТА СТРУКТУРА УПА–ПІВНІЧ

Відомо, що певний час діяло аж дві Українські Повстанчі Армії: 1-ша – 300–500 вояків виникла весною 1942 р. на території Рівненської області під керівництвом отамана Тараса Бульби (Тарас Боровець), а 2-га створювалася волинським проводом ОУН (бандерівців) щойно у лютому 1943 року під назвою “Військові відділи ОУН”. Про це йдеться у матеріалах III Надзвичайного Великого Збору ОУН у серпні 1943 р.: “Провід ОУН на III-й Конференції в лютому 1943 р. зважив стан внутрішніх сил ворога, розглянув зовнішні політичні обставини і ствердив, що настали сприятливі обставини для військової дії. Після цього на терені Полісся і Волині виступили перші збройні відділи Української Повстанської Армії (УПА). З того часу оборону українського населення Полісся і Волині взяла на себе українська військова сила”¹.

Свою позицію щодо цієї справи виклав і отаман Тарас Бульба у листі до керівника волинського крайового проводу ОУН(б) 25 березня 1943 р.: “З уваги на те, що визначена на минулу неділю дня 21.III.1943 р. спільна нарада, яка мала на меті організацію одного командування всіх українських військових відділів не відбулася, я примушений звернутися до організації цим листом... Організація зробила багато потягнень військово-політичної натури не узгодивши тих питань перед розпочинанням акції з нами (бульбівцями – трим. І.М.) і сьогодні вимагає переводити цю акцію спільними силами”². Далі він пише, що військові відділи бандерівців розпочали боротьбу з німцями у формі розбивання адміністративних осередків та окремих акцій проти радянських партизанів, чим стурбували отамана і його військо, оскільки, на його думку, це не дало ніяких результатів, окрім зростання відплатних акцій з боку німецької окупаційної адміністрації. Проте, чому Тарас Боровець не підтримував активну збройну боротьбу, стає зрозумілим, коли знайомимося з його листуванням з представниками німецької поліції, яке він розпочав восени 1942 р. і продовжував до травня 1943 р. Занадто вже Тарас Боровець захопився недоречною дипломатичною грою, що було вигідно німцям. Його збройні операції на певний час зовсім припинилися, щоб не “заважати” переговорному процесу³.

У літературі зустрічається багато помилкових тверджень про початковий період формування УПА і її тогочасну чисельність. Складається враження,

¹ ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби. 1929–1955. – Б.м., 1955. – Ч. 1. – С. 97.

² Фонд Рівненського Красназничого музею (папка “Історія ОУН і УПА”).

³ Повстанський рух отамана Тараса Бульби-Боровця. – Рівне, 1998 – С. 11-20.

що весною 1943 р. вже діяли тисячі добре озброєних і навчених повстанців. Хоча це зовсім не так.

Командир групи УПА "Турів" Юрій Стельмащук – "Рудий" під час слідства у лютому 1945 року розповів, що 15 лютого 1943 р. в селі Піддубцях Теремнівського району Волинської області крайовий військовий референт ОУН(б) Північно-західних українських земель (ПЗУЗ) Василь Івахів – "Сом" скликав нараду з приводу створення партизанських загонів. Нарада визначила кількість людей кожної округи, які повинні були влитись у ряди повстанських відділів, розподілила командний склад, зброю, конспіративно провела військовий вишкіл з добровольцями⁴.

Фактично це була директива щодо створення УПА-Північ. Одночасно крайовий військовий референт "Сом" почав формувати військовий штаб (Головну команду), до якого увійшли "Гарпун", "Сірко" та інші старшини. На жаль, цей штаб довго не проіснував, а його керівники 13 травня 1943 року загинули біля села Черниж Маневицького району Волинської області у бою з німецьким каральним підрозділом. З Галичини на Волинь знову було відряджено ще кілька старшин, які пройшли вишкіл у "Нахтігалі" і "Роланді", зокрема Василь Сидор, який відновив діяльність штабу та продовжив створення нових відділів УПА.

За свідченням того ж "Рудого" Ковельський окружний провід ОУН весною 1943 року створив три сотні УПА і підстаршинську школу. Згодом виникла ще одна сотня. Між добровольцями було розподілено зброю – 450 гвинтівок. Пізніше ці чотири сотні командир "Рудий" реорганізував у три загони і назвав це формування Українська Повстанча Група "Озеро". Чисельність її становила близько 500 вояків. 1-й загін "Стохід" очолив командир "Вовчак" (Олексій Шум), 2-й "Буг" був сформований з колишніх учасників 103-го батальйону поліції під керівництвом "Лисого" (Івана Климчака), 3-ім загonom "Тур" командував "Бистрий" (Пашкевич)⁵.

Але такі великі формування на той час були рідкістю. Діяли окремі невеликі боївки або відділи по 50-60 чоловік. До них слід віднести відділи "Остапа" (Сергія Качинського), "Коробки" (Григорія Перегійняка), "Яреми" (Никона Семенюка), "Стрибайла" (Леоніда Борейчука), "Крука" (Івана Климишина), "Аркаса" (Олексія Брися), "Острога" (Ярослава Ждана), "Саблюка" (Остапа Качана), "Чорноморця" (Євгена Басюка), "Шпака" та інших.

Заарештований органами НКВС курінний Олексій Брись-"Аркас" ("Остап") 8 травня 1944 р. розповів: "27 березня 1943 р. я зі своїм загonom у 38 чоловік здійснив збройний напад на м. Горохів з метою захоплення арсеналу зброї і щоб забрати у загін поліцейських, з якими була домовленість про перехід у загін. Такий напад був здійснений ще й для того, щоб не дати приводу для переслідування сімей поліцейських та створення враження, що вони не самі пішли від німців, а їх забрали. Арсенал зі зброєю не вдалося захопити і приєднати до загону 30 поліцейських"⁶.

⁴ Марчук І. Воєнна округа (група) УПА "Турів" (виникнення та еволюція) // Воля і Батьківщина. – Львів, 1997. – Ч. 3. – С. 39.

⁵ Марчук І. Вказ. праця... – С. 39.

⁶ Наконечний В. Злочини ОУН-УПА на Волині (з ким і проти кого вони воювали). – Луцьк, 2001. – С. 24.

Обвинувачений радянськими каральними органами у грудні 1944 р. учасник УПА Мельник Григорій Миколайович, який очолював відділ постачання у загоні "Крука", повідомив, що коли у квітні 1943 р. він потрапив до повстанського відділу "Крука", в ньому нараховувались всього 45-50 осіб. Приблизно через три тижні після цього, наприкінці травня 1943 р., до загону прибув командир Південної групи УПА Петро Олійник – "Еней", який реорганізував загін. Загін "Крука" став називатись не партизанським, а загonom УПА⁷.

Назва УПА закріпилася за військовими відділами ОУН(б) щойно у квітні 1943 р., після переговорів з отаманом Тарасом Бульбою, на яких вирішено використовувати популярну назву "Українська Повстанча Армія" для всіх збройних формувань. Ймовірно, 15 квітня 1943 р. був виданий навіть спеціальний наказ, про що згадує сам Тарас Боровець (отаман Тарас Бульба) у спогадах "Армія без держави"⁸. На Поліссі, біля с. Тростянець Костопільського району Рівненської області, 25 квітня 1943 р. відбулась перша присяга бандерівської УПА, на якій були присутні командир Іван Литвинчук – "Дубовий" зі своїм штабом і відділи "Яреми" (Никона Семенюка), "Вороного" (Василя Левковича), "Пугача" і "Шавули" (Адама Рудика), а також місцеві підпільники ОУН. Тоді вояки вперше дізнались про нову назву, під якою будуть діяти. Це ж підкреслює і київський дослідник О.Вовк: "у квітні-травні 1943 р., після вибрання назви Українська Повстанча Армія, збройні відділи ОУН почали офіційно її вживати". Також він стверджує, що на основі крайового військового штабу на ПЗУЗ формується Головна команда УПА (ГК УПА) та створюються територіальні штаби, яких на той час було три: один у Волинській області і два у Рівненській⁹. Зокрема звіт 1-ї групи УПА за місяць травень 1943 р. повідомляє про склад штабу цієї групи:

Командир групи – "Дубовий" (І. Литвинчук); Оперативний відділ – "Мазаренко" (М. Левицький); Відділ розвідки – "Печериця" (А. Луцук), "Острий" (Я. Ждан); Відділ мобілізації – "Бескид"; Господарчий відділ – "Потоп"; Зишкільний відділ – "Корбан"; Виховний відділ – "Рудящий" (І.Луцук); Санітарний відділ – "Еней" (Д.Сагайко); Відділ зв'язку – "Горний"¹⁰.

Штабу підпорядковувались три сотні – "Яреми" (Никона Семенюка), "Шавули" (Адама Рудика) і "Романа", підстаршинська школа та деякі дрібні боївки "Галайди", "Лайдаки", "Кори", "Ярмака").

Зі свідчень керівників Південної групи УПА "Еней" вдалося визначити, хто належав до її штабу весною – влітку 1943 р.:

Начальник штабу – "Голубенко"; Оперативний відділ – "Поліщук" (М.Оме-осік); Відділ розвідки – "Немо" (А.Кисіль); Господарчий відділ – "Чорний" Бригадир); Виховний відділ – "Максим" (В.Булавський); Відділ зв'язку – "Муха" (М.Мартиновський); Санітарний відділ – "Кучеренко" (Ю.Борщ); Полева жандармерія – "Зелений" (І.Богуславський)¹¹.

Ця група була чисельнішою, ніж група "Дубового" і складалася з відділів "Крука" (Івана Климишина), "Чорноморця" (Євгена Басюка), "Орла", "Черника"

⁷ Кокін С. Анований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах державного архіву СБУ. – Київ, 2000. – С. 38.

⁸ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. – Київ, 1996. – С. 204.

⁹ Літопис УПА. Нова серія. – Київ; Торонто, 1999. – Т. 2 – С. 12.

¹⁰ Літопис УПА. Нова серія... – С. 171.

¹¹ Кокін С. Вказ. праця. – С. 38, 39, 40.

(Дмитра Казвана), "Саблюка" (Остапа Качана), "Докса" (Семена Котика), "Беркута", "Юрка" (Юрія Чуйковського).

Від самого початку існування збройні відділи УПА розпочали активну діяльність: нападали на господарські, транспортні, адміністративні та військові об'єкти німецької окупаційної адміністрації. Цьому сприяв перехід української допоміжної поліції за наказом Головного командування Української Повстанської Армії на бік українських повстанців, що відбувся у період з 15 березня по 10 квітня 1943 року. Але теза про те, що в лави УПА влилося 4–5 тис. поліцейських значно перебільшена, оскільки чисельність УПА на кінець весни 1943 року заледве становила 2000–3000 вояків.

Для цього періоду (весна-початок літа 1943 р.) характерним було своєрідне двовладдя в УПА, яке виникло внаслідок відсутності чіткої структури армії і загибелі її командного складу, про що згадувалось вище. Політичний референт Воєнної округи "Заграва" Дмитро Худенко – "Остат" згадує: "Повинен відмітити, що до початку серпня 1943 р. організаційна структура ОУН і УПА та взаємовідносини між ними були досить таки незрозумілі, розпливчаті, непостійні. Строгої і чіткої схеми ОУН і УПА ще не існувало, в різних місцевостях України (мається на увазі Волинь і Полісся – прим. І.М.) в існуючу структуру ОУН і УПА вносились суттєві місцеві зміни.

Наприклад, в УПА ще не було куренів, сотень, чот, але в кожному районі існували боївки різної чисельності. Командири називались районними і надрайонними, а вищестоячі командири, напр. "Дубовий", називались просто командирами з додаванням їхніх псевдонімів. У відносинах між ОУН і УПА та їх взаємодії я сам особисто багато чого не розумів. Тільки наказ "Клима Савура" у липні 1943 р. ввів точну схему організації УПА зверху до низу, була встановлена певна чисельність та назва підрозділів, частин і з'єднань УПА, штабів і референтур"¹². За його ж свідченням – після цього наказу зовсім припинились розпорядження ОУН по лінії УПА, а серед повстанців ходили розмови, що керівництво УПА вважає шкідливим наявність організаційних осередків ОУН у лавах армії, бо це тягне за собою створення окремої партійної касти і розбрат в середовищі вояків. Тому ніяких зборів членів ОУН у підрозділах не практикувалось, а члени організації розчинились в загальній масі безпартійних вояків"¹³.

Командир УПА Юрій Стельмащук – "Рудий" на допиті розповів, що "у середині липня 1943 р. він був викликаний в с. Журавичі Колківського району Волинської області на зустріч з "Климом Савуром", якому доповів про проведену роботу Української Повстанчої Групи "Озеро" на Ковельщині. Дмитро Клячківський (саме він використовував псевдонім "Клим Савур") схвалив його звіт і передав директиву проводу ОУН про організаційну побудову УПА. Згідно з нею створювалися Військові округи, кожна з яких мала на своїй території групу УПА у складі 3-ох чи 4-ох загонів. Загін у свою чергу поділявся на три курені. Курінь – 3 сотні; сотня – 3 чоти; чота – 3 рої по 10-12 вояків у кожному. Загальний склад сотні 120-140 вояків, а куреня 360-400 вояків"¹⁴.

¹² Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 36662. – Арк. 81.

¹³ Там само.

¹⁴ Марчук І. Вказ. праця. – С. 40.

Серед документів, які збереглися, виявлено кілька директивних матеріалів, які поділяють тогочасну діяльність ОУН(б) на фронт і запілля (тил). Власне фронт – це діяльність загонів УПА, а запілля мало забезпечити всім необхідним армію і перебрати в свої руки владу на місцях. Загалом територію ПЗУЗ переіменовано на Військову Генеральну округу (ВГО) на чолі якої перебував “Клим Савур”. До свого розпорядження він мав коменданта запілля (керівника оунівської сітки на Волині і Поліссі) “Горбенка” (Ростислава Волошина), шефа військового штабу “Гончаренка” (Леоніда Ступницького) і шефа політичного штабу “Галину” (Якова Бусла).

Військовий штаб (Головна команда) з літа 1943 р. складався з таких відділів:

Оперативний – “Поліщук” (М.Омелюсік); Розвідувальний – “Євшан” (І.Литвиненко); Господарчий – “Омелько” (Є.Татура); Вишкільний – “Крегул” (В.Сидор); Виховний – “Апостол”.

За інструкцією шеф штабу одночасно міг бути і керівником оперативного відділу, якщо штабу не вистачало досвідчених офіцерів.

Розвідувальний відділ отримував інформацію від військової розвідки та референтури служби безпеки ОУН.

Господарчий референт при штабі тісно співпрацював з відповідним референтом запілля, оскільки все постачання забезпечувалося саме підпільною мережею ОУН¹⁵. Це видно із окремих звітів господарчих референтів організації. Наприклад: “Господарчий відділ Орла видав: Шинель – 21. Черевиків – 13 пар. Плащів – 4 шт. Котелків – 11 шт. Мундирів – 2 шт. Рубашок – 1 шт. Чобіт – 4 пари”.

Вишкільний відділ проводив військові заняття у старшинських і підстаршинських школах, комплектував особовий склад. Підстаршинську школу організувала 1-а група УПА у квітні 1943 р. на чолі з колишнім учасником одного з українських легіонів “Корбаном”. Через місяць відбувся випуск підстаршин, або їх ще називали командири-інструктори.

Старшинська школа “Дружинники” була створена у липні 1943 р. і нараховувала всього 60 курсантів (по 20 від кожної групи УПА). Її очолив поручник “Горинь”, а викладачами були як старшини Головної Команди УПА, так і спеціально підібрані інструктори. Офіційний випуск цієї школи відбувся 6 грудня 1943 р., всім курсантам, які закінчили успішно навчання було присвоєно звання хорунжого.

Також шеф штабу мав у своєму підпорядкуванні дві підреферентури: червоного хреста і зв'язку.

Головній команді підпорядковувались відповідні штаби 4-ох груп УПА: Група “01”, “Заграва” (північна частина Рівненської області). Група “02”, “Богун” (південна частина Рівненської області). Група “03”, “Турів” (Волинська область і Берестейщина). Група “04”, “Тютюнник” (Житомирська область).

У штабі кожної групи створювалися додаткові відділи військово-польової жандармерії, яка слідкувала за дисципліною і виловлювала дезертирів, технічні відділи (саперні). Наказ № 12 від 4 вересня 1943 р. вимагав створити у кожній групі курси картографів: заснувати картографічні відділи, вишколював польову військову жандармерію, а також на 20 вересня вислати по 30 чоловік до другої старшинської школи “Лісові чорти”, яка щойно формувалась¹⁶.

¹⁵ Державний архів СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 3. – Арк. 115-117.

¹⁶ Літопис УПА. Нова серія... – С. 42.

Кожна з груп УПА по-своєму підійшла до виконання розпоряджень ГК УПА. Найбільш чітко розбудувала свою інфраструктуру група УПА "Турів". У склад якої увійшли:

Загін "01", "Котловина" – командир "Юрій Рубашенко" (Степан Коваль).

Курінь ім. Євгена Коновальця – к-р "Рибак".

Курінь ім. Богдана Хмельницького – к-р "Орел".

Курінь "Погром" – к-р "Мороз".

Загін "02", "Озеро" – командир "Рудий" (Юрій Стельмащук).

Курінь "Стохід" – к-р "Назар".

Курінь "Буг" – к-р "Лисий".

Курінь "Тур" – к-р "Голобенко".

Загін "03", ім. І. Богуна ("Січ") – командир "Лівар".

Курінь ім. Богдана Хмельницького – "Голуб".

Курінь ім. Князя Святослава – "Мирон".

Курінь ім. Сагайдачного – "Вітер"¹⁷.

Група УПА "Заграва" у жовтні 1943 р. мала аж 6 загонів (так тут називали курені), кожен з яких мав 2–3 сотні:

Загін ім. Богуна – к-р "Ярема".

1 сотня "Ворона".

2 сотня "Пашенка".

Загін ім. Остапа – к-р "Шавула".

1 сотня "Свірка".

2 сотня "Бурі".

Загін ім. Коновальця – к-р "Кора".

1 сотня "Однорога".

2 сотня "Бедрижка".

3 сотня "Бориса".

Загін ім. Богдана Хмельницького – к-р "Острий".

1 сотня "Цигана".

2 сотня "Грабека".

Загін ім. Дорошенка – к-р "Вороний".

1 сотня "Дереша".

2 сотня "Ярмака".

Після відступу німецьких військ з території Рівненської області, у серпні 1944 р. відбулась нарада проводу ОУН ПЗУЗ за участю керівника ОУН на СУЗ Василя Кука – "Лемеша" між селами Суськ і Жильжа колишнього Олександрійського району (нині Костопільський район)¹⁸. Зі звітів командирів УПА стало зрозуміло, що протягом першої половини 1944 р. втрати особового і керівного складу становили 50%. Відповідно сили УПА-Північ значно зменшились. Розпорядженням було ліквідовано всі 4 групи УПА, перерозподіливши уцілілі відділи. Група УПА "Богун" та її штаб увійшли до складу УПА-Південь, а курені групи УПА "Заграва" розподілені між групами УПА "Турів" і "Тютюнник", ввівши нову назву "з'єднання груп". З'єднання груп ч. 33 "Завихост" очолив Іван Литвинчук – "Дубовий", а начальником штабу став Олексій Громадюк – "Острижський", оперативним старшиною призначено Леоніда Павловича-"Яворенка". З'єднання груп діяло на території Волинської

¹⁷ Содоль П. Українська Повстанча Армія. Довідник 2. – С. 172-173.

¹⁸ Со щитом и мечом. – Львов, 1988. – С. 134-135.

області, а також між річками Стир та Горинь. У грудні 1944 надійшли нові інструкції від проводу ОУН з вимогою розподілити територію ПЗУЗ на два крайових проводи – Північно-західний і Північно-східний край. Відповідно “Дубовий” став провідником ПЗК (Волинська область, частина Рівненської області між річками Стир і Горинь та Холмщина), а в його проводі з’явилась посада військового референта – тобто командира ЗГ ч.33, яку зайняв колишній командир групи УПА “Турів” Юрій Стельмашук – “Рудий” (“Кайдаш”). Змінилась і назва з’єднання груп. Замість “Завихост” воно почало називатись “ім. Хмельницького” і складалося з шести бригад:

Перша – ім. Лайдаки, “Память Крут” – ком. “Ярок”, у складі загонів: 1541, 1542, 1543. Район дії – Дубровицький, Висоцький, Володимирецький райони Рівненської області. Сотенні: “Аршин”, “Гаркун”, “Орел”. Чисельний склад: біля 260 стрільців.

Друга бригада – ім. Острога, “Жовті води” – ком. Галайда, у складі загонів: 1644, 1645, 1646, район дії – Цуманський ліс – територія Цуманського та Колківського районів Волинської області, чисельний склад: біля 110 стрільців.

Третя бригада – ім. Мазепи, “Холмська” – ком. Буря, Ткач, у складі загонів: 1747, 1748, 1749, район дії – Маневицький, Рафалівський, Любешівський райони Волинської області. Сотенні: “Дніпрович”, “Бродяга”, чисельний склад: біля 180 стрільців.

Четверта бригада – ім. Вовчака, “Соборна Україна” – ком. Ромб, у складі загонів: 1850, 1851, 1852, район дії – між річками Стохід, Турія, Прип’ять вздовж залізниці Ковель-Сарни. Сотенні: “Дубовий”, “Залізний”, “Тигр”, чисельний склад: біля 170 стрільців.

П’ята бригада – ім. Байди, “Пилявці” – ком. Ігор, у складі загонів: 1953, 1954, 1955. Район дії – Шацькі ліси Заболоцького і Шацького районів Волинської області. Сотенні: “Чумак”, “Чорний”, “Нерозлучний”. Чисельний склад: біля 215 стрільців.

Шоста бригада – ім. Назара, “Помста Базару” – ком. Верховинець. У складі загонів: 2056, 2057, 2058. Район дії – південні райони Брест-Литовської області. Сотенні: “Боз”, “Чорноморець”, “Яр”. Чисельний склад: біля 310 стрільців¹⁹.

Загальний стан з’єднання груп ч.33 складав 1300 стрільців. Вже наприкінці 1944 та початку 1945 рр. карально-репресивні органи УРСР в результаті активної агентурної та оперативної роботи завдали значних втрат цьому з’єднанню. 26 січня 1945 р. була знищена охорона “Кайдаша”, а сам він, важко хворий на тиф, потрапив до рук НКВС. 8-12 лютого біля села Трипутня Дубровицького району розбито бригаду “Память Крут” і знищено весь її керівний склад на чолі з командиром “Ярком”.

“23.02.45 в районі Майданського лісу Деражненського району війська НКВС, – читаємо в офіційному донесенні, – виявили банду “Галайди” (бригада “Жовті води” – прим. І.М.), після чого зав’язався бій, в результаті якого знищено бандитів 86 чоловік і захоплено в полон 33 чоловіки. Серед вбитих сотенний “Безіменний”, а сам “Галайда” захоплений живим у полон”²⁰.

¹⁹ Марчук І. Вказ. праця. – С. 39-40.

²⁰ Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф. Р-688. – Оп. 5. – Спр. 30. – Арк. 43.

Значну частину вояків було знищено Службою безпеки ОУН у підозрі, що вони забрані в є агентами НКВС. Звичайно, до складу бригад були закинуті агенти-внутрішники, але очевидно, постраждало багато невинних стрільців через невмілу діяльність самої СБ. Підсумковий звіт на 1 грудня 1945 р. повідомляє, що есбісти знищили 234 вояків УПА, в середньому по 20-40 у кожній бригаді, а також майже повністю ліквідували відділ охорони крайового провідника "Дубового" під назвою "Азіати" (всього 50 вояків)²¹.

На літо 1945 р. чисельність з'єднання груп ч.33 ім. Хмельницького складала біля 300-400 вояків. Це також підтверджує "План агентурно-оперативних заходів по ліквідації оуновського підполля" у Волинській області, складений управліннями НКВС та НКДБ 23 липня 1945 року. Під номером 1 подаються військові заходи та агентурно-оперативні заходи, спрямовані проти бригади "Соборна Україна" (у тексті "банда"Кубика" – "Ромба"): "на території північної і східної частин Ковельського району і суміжних з ним районів оперує і ховається банда силою до 150 чоловік, так звана бригада, яка входить у з'єднання банд груп УПА "Завихост", якою керує Зінчук Тихон Миколайович, 1909 р. народження, уродженець і житель с. Несухойжі Ковельського району, має псевдонім "Кубик" – він же "Ромб". Озброєння банди: ручних кулементів – 17, автоматів – 43, гвинтівок – 83²².

Про "Холмську" бригаду у цьому документі подається така інформація: "Банда "Ткача", так звана бригада, яка входить до складу групи "Завихост", – у складі біля 80 чол., озброєна ручними кулеметами, автоматами і гвинтівками, діє і переховується в лісових масивах в районі сіл Сафіянівка, Іванівка, Котівка; Мала і Велика Яблунька Меневицького району"²³. Також згадуються дрібніші відділи "Залізняка" (40 чоловік), "Ярослава" (35 чоловік) та ін.

На вересень – жовтень 1945 р. з'єднання груп УПА ім. Хмельницького (воно ж ЗГ ч.33 "Завихост") припинило своє існування як бойова структура, залишило бригад і штаб розпущено, а уцілілі вояки і командири отримали різні призначення, поповнивши підпільну мережу ОУН ("збройне підпілля"). Інша частина УПА–Північ – так зване з'єднання груп ч.44 "Тютюнник" знаходилось під командуванням Федора Воробця – "Верещаки" ("Олексі") і діяло на схід від р. Горинь на Рівненському Поліссі та у Житомирській області.

Штаб ЗГ ч. 44 "Тютюнник" сформовано у серпні-вересні 1944 р. у складі таких старшин: шеф штабу – "Василь Вечера", референт розвідки – полк. "Дибов", оперативний відділ – лейт. "Сірий", вишкільний відділ – хор. "Орест", персональний відділ – ст. бул. "Опанас", господарчий відділ – ст. бул. "Карпо", військова служба безпеки – бул. "Нечипор", виховний відділ – "Святославич", медичний відділ – лікар "Сокіл"²⁴.

А до складу самого з'єднання увійшли наступні відділи:

1) Загін "Дорош", командир "Стальний"

У складі відділів: ім. Тятиви – ком."Пашенко" ("Хмельниченко"); ім. Коробки – ком. "Моряк", ім. Буйного – ком. "Велес" ("Павленко").

Район дії – Сарненський, Клесівський, Рокитнівський райони Рівненської області і північна частина Житомирської області, чисельний склад: 266 стрільців.

²¹ Державний архів СБУ – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 57. – Арк. 52-53.

²² ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп.23. – Спр. 1693. – Арк. 76-99.

²³ Там само.

²⁴ ЦДАВОУ. – Ф. 3838. – Оп.1. – Спр. 87а. – Арк. 19-27.

2) Загін "Прилуцький" – командир "Дяченко",

У складі відділів: к-ра "Кантового", к-ра "Стріли", к-ра "Мухи", к-ра "Ольхи". Район дії – Костопільський, Березнівський райони Рівненської області і Житомирська область, чисельний склад: 278 стрільців.

3) Загін "Стародубський" – командир "Кузьма".

У складі відділів: к-ра "Сіромахи", к-ра "Сома", к-ра "Моряка".

Район дії – Ізєрезівський район по річку Горинь і Білоруська округа в басейні ріки Прип'ять, чисельний склад: 175 стрільців.

За звітом шефа штабу ЗГ "Василя Вечери" на 31 грудня 1944 р. у лавах цього формування УПА перебувало 830 вояків²⁵.

Бойові дії показували, що відділи УПА–Північ втрачають активність через погане матеріально-технічне забезпечення, не вистачало командного складу на середньому і вищому рівнях, лави УПА розідала підривна діяльність агентури та низький моральний стан окремих вояків. Ще на початку 1945 року командир УПА-Північ "Клим Савур" порушував питання про розпуск існуючих загонів і створення в кожному районі на їхній основі відділів особливого призначення (ВОП-ів) кількістю 20-40 вояків, яким легше було оперувати у своїх рідних місцевостях та відповідно покращити матеріальне забезпечення.

1 вересня 1945 р. за даними нового провідника ПЗУЗ "Чупринки" (Б.Козака) в складі колишнього з'єднання УПА "44" під командуванням "Верещаки" нараховувалось лише 4 відділи (240 бійців) та 120 чоловік охорони керівного активу підпілля²⁶. Тобто чисельність цього з'єднання зменшилась на 43%. За свідченням захопленого органами НКВС командира "Верещаки" на початок 1946-го р. зі штабу живими залишились – шеф "Василь Вечера", політичний керівник "Святославич" і референт військової СБ "Нечипір", а з курінних командирів лише троє – Яків Яковлев – "Юрко", "Ярославенко" і "Сівач". З 50-ти сотенних командирів у строю залишалось теж троє – "Деркач", "Лис" і "Остук"²⁷.

Звіт шефу штабу ЗГ "44" за вересень 1945 р. засвідчує, що з'єднання як таке розформовано на дрібні відділи: "Командир Стальний з кіннотою 27 чоловік – рейдуюча група по терені ЗГ заходу і сходу. Командир Сіромаха з чотою 25 чоловік призначений до політично-пропагандивної роботи на терені сходу (Житомирська область – прим. І.М.). Загін "Дорош" розформовано... Відділ командира "Велеса" около 50 чоловік підпорядковано надрайоновому провідникові м. Сарни. Відділ командира Моряка около 25 чоловік підпорядковано надрайоновому провідникові надрайону Костопіль.

Загін командира Сівача розформовано... Відділ командира Ольхи 73 чоловіки, в тому 10 хворих ще без призначення"²⁸. Під кінець осені 1945 р. з'єднання груп "44" – "Тютюнник" теж припинило своє існування як бойова одиниця.

Загалом УПА–Північ проіснувала майже три роки (весна 1943 – осінь 1945 р.) маючи трьох командирів – 1-й Василь Івахів – "Сом" (весна 1943 р.), 2-й – Дмитро Клячківський – "Клим Савур" (літо 1943 – 12 лютого 1945) і 3-й Богдан Козак – "Чупринка", хоча існує інформація, що коротко з вересня 1945 р. до лютого 1946 р. цю посаду обіймав Петро Олійник – "Роман", а

²⁵ Там само.

²⁶ Кентій А. Українська Повстанська Армія в 1944–1945 рр. – С. 89.

²⁷ Державний архів УСБУ в Тернопільській області. – Спр. 1691. – Арк. 35.

²⁸ ЦДАВОУ. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 87а. – Арк. 45.

після його загибелі Іван Литвинчук – “Дубовий” (загинув 19.01.1951 р.). Останні два були формально командувачами, бо з вищезгаданих звітів видно, що УПА–Північ в той час вже не існувала, швидше це була данина традиції і своєрідний спосіб морального впливу. Згодом накази ГК УПА, які стосувались УПА–Північ, видавались лише з приводу підвищення військових звань і нагородження ще живих чи загиблих вояків і командирів УПА–Північ, що перебували в лавах підпільників ОУН і таким чином продовжували збройну боротьбу.

Динаміка чисельності УПА–Північ свідчить: увесь 1943 р. зростала кількість за рахунок добровольців і мобілізованих, пропорція між ними була приблизно рівною (50% на 50%). Надалі вона змінилась у бік зростання мобілізованих (до 70-80%). Інформацію про загальну кількість вояків у лавах УПА–Північ на кінець 1943 р. поки ще не виявлено, але з розрізаних звітних документів вірогіднішою є цифра 8-10 тис. вояків. Восени 1944 р. у двох з'єднаннях ч.33 і ч.44 залишилось всього 2120 вояків, тобто втрати склали 6-8 тисяч упівців, а якщо врахувати дезертирів і захоплених у полон, то вони були значно більшими. Секретар Рівненського обкому КП(б)У 25 лютого 1945 р. подає такі втрати УПА і ОУН:

Вбито... 15306 чоловік, захоплено і заарештовано 18066 чоловік²⁹.

Але ці дані, особливо стосовно кількості вбитих, сумнівні, бо Внутрішні війська НКВС завищували кількість вбитих, практично ніхто реальних підрахунків не робив, а звіти подавались так, щоб втрати ворога перевищували власні.

За даними Волинського обкому КП(б)У на 25 лютого 1945 р. було вбито... 6316 чоловік, захоплено... 4114 чоловік та вийшло з повинною 5121 чоловік³⁰.

Сумарно втрати за цими партійними звітами становлять 48923 чоловіки.

Мобілізаційні резерви також були вичерпані вже влітку-восени 1944 р. у зв'язку з масовою мобілізацією у лави Червоної Армії. Втрати вдавалось поповнювати лише за рахунок дезертирів і юнаків 1927–1928 рр. народження. У відділи УПА карально-репресивні органи закинули перевірену агентуру, іноді навіть на керівні посади. Наприклад, агент НКДБ “Корж” працював референтом штабу південної групи УПА, а захоплений шеф штабу з'єднання УПА “Холодний Яр” “Чорноморець” погодився допомагати карально-репресивним органам у ліквідації керівництва УПА і ОУН, отримавши агентурну кличку “Кармелюк”³¹. Підрозділи внутрішніх військ НКВС дістали наказ переслідувати відділи УПА до повної ліквідації, не даючи можливості їм відійти у інші регіони і перепочити від безперервних боїв. Існування значних підрозділів УПА–Північ (курінь, загін) стало неможливим. Найрухомішими і бойовими виявились відділи кількістю 50-70 вояків, але і вони були приречені. Наближалась зима 1946 р. і керівництво ОУН на ПЗУЗ вирішило остаточно перейти до методів підпільної боротьби і суворої конспірації, що властиво для глибоко законспірованої організації, а не армійських структур, які завжди мусять вести бойові дії, щоб задекларувати своє існування. За цих обставин УПА–Північ фактично втратила можливість поповнювати свої ряди, а відсутність матеріального забезпечення та загибель значної кількості командирів зумовили припинення її діяльності.

²⁹ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 923. – Арк. 4.

³⁰ Там само. – Спр. 1693. – Арк. 35-36.

³¹ Ткачук А. Перед судом історії. – Київ, 2000.